

*Нудельман В.І.,
доктор географічних наук,
професор кафедри міського будівництва КНУБА*

ЙОГО ВЕЛИЧНІСТЬ «ДІПРОМІСТО» (віват Гипроград!)

Творчий шлях інституту «Діпромiсто» – це по суті славетна історія українського містобудування в найбільш буремні часи існування країни. З'явившись 85 років тому на вимогу часу і у зв'язку з інтенсифікацією розвитку народно-господарського комплексу України, Діпромiсто завжди був зорієнтований на задоволення найактуальніших потреб державного будівництва. Досить швидко він зайняв лідируюче місце в системі містобудівних інститутів колишнього СРСР. Тут формувалась найавторитетніша вітчизняна школа містобудування, були розроблені перші в СРСР нормативно-методичні матеріали, закладались підвалини розуміння містобудування, як найважливішого виду людської діяльності, який синтезує на конкретній території галузеві розробки, підкорюючи їх завданням створення та підтримання повноцінного життєвого середовища. Соціальні та екологічні критерії при моделюванні територіальної системи завжди були головними принципами містобудівної діяльності інституту. Звідси випливає комплексна міжгалузєва природа містобудівного проектування, існує необхідність співпраці з інституціями, які репрезентують суміжні науки (географія, екологія, соціологія тощо), а також з органами центральної, районної та місцевої влади.

Основи такого підходу до прогнозування розвитку територій формувались і розвивались вченими та практиками-містобудівниками, на яких так щастило нашому інституту. Це були люди, які за широтою кругозору, глибиною ерудиції, вишуканою інтелігентністю займали чільні місця у національній еліті. Цим людям багато в чому має завдячувати Діпромiсто за свій статус головного містобудівного інституту країни. Це й А.Станіславський, В.Орехов, В.Новіков, А.Ізраїлевич, І.Мезенцев, О.Малишенко та багато інших. Але і серед них височить постать Данила Ілліча Богорода, першого в Діпромiсті доктора наук, основоположника вітчизняної школи районного планування, автора фундаментальних праць з цього питання [1]. Його безперечною заслугою є обґрунтування необхідності переходу від галузевого до комплексного підходу в регіональному плануванні, провідної ролі оцінки потенціалу території при

визначенні її бажаного майбутнього. Багато наступних досягнень місто-будівної теорії та практики базується на ідеях Д. Богорода та його учнів і послідовників, серед яких і автор цієї статті.

Наш інститут здебільш очолювали яскраві особистості, високі професіонали, видатні організатори. Але неможливо переоцінити величезні здобутки Ю.М. Білоконя на цьому посту. В найтяжчі кризові роки він зміг не тільки зберегти Діпромiсто, але й перетворити його на справжній інститут міжнародного рівня. Можна вважати, що завдяки йому Діпромiсто давно вже в Європі.

Я старший за Діпромiсто на 8 місяців. Почав працювати в ньому у березні 1955 р. У побутовому сенсі це були нелегкі часи. Інститут розміщувався в невеликому 3-поверховому будинку в Рильському провулку. Спочатку тут мешкала і частина його співробітників.

В 15-метровій кімнаті працювало 6 співробітників. Але, завдяки перш за все толерантності старших колег підтримувалася спокійна робоча обстановка. Одна з колег збирала штрафи (10–15 коп.) за гучне слово, запізнення на роботу тощо. Коли назбиралася потрібна сума (2,5–3 карбованці) купувався торт і весело з'їдався під час перерви.

Старші товариші передавали нам не тільки таємниці професії, але й навички життя у відрядженні.

Пам'ятаю, я був з архітектором О.Трикашом у Черкасах. У перерві ми зайшли пообідати в обкомівську їдальню. Коли до нас підійшла офіціантка, він попросив піднести книгу «скарг та пропозицій» і написав, що ми, співробітники найважливішого інституту, приїхали у найважливіших для міста справах, що ми в захваті від високої культури обслуговування та відмінної якості страв. Підійшов чоловік, він сказав: «Я директор їдальні, приємно що у нас такі важливі відвідувачі. Машо! Насип товаришам з мого казанку».

Роботи виконувались за рахунок Держбюджету, відповідно на замовленням областей, тому і заробітна плата (хай і не дуже велика) була гарантована. Одержували також суттєві премії за високу якість проектів та за дострокове їх виконання. Це було добрим мотиватором для нас.

Проекти, які розроблялись в Діпромiсті були завжди націлені на вирішення найважливіших завдань розвитку України, відбудови її після Другої світової війни.

Для взаємопов'язаного розміщення виробництва, розселення людей, розвитку інфраструктури Діпромiсто розробив схеми районного планування найважливіших промислових районів і вузлів – Донбасу, Криворіжжя, Нікопольського марганцево-рудного басейну тощо, а також Чорноморського та Азовського узбережжя, Полісся, Генеральні пла-

ни Донецька, Дніпропетровська, Одеси, Львова та більшості інших міст України, проект планування територій приміської зони Києва, перший в Союзі проект районного планування сільськогосподарського району, схеми планування території національних природних парків.

На початку 60-х років ХХ сторіччя після створення раднаргоспів Діпромiсто очолив розробку для кожного з них схеми перспективного розвитку та планування території. Відповідно до урядової постанови до цієї роботи було залучено більш ніж 50 галузевих інститутів, які надавали нам довгострокові прогнози щодо розвитку відповідних галузей.

На цій основі була розроблена «Зведена схема планування території всіх раднаргоспів України» з картою в масштабі 1:300 000. У 1963 році вона була розглянута і схвально оцінена вищим керівництвом країни. Це було влітку, старші товариші були у відпустці, і мені довелося готувати необхідні матеріали, брати участь у розгляді, доповідати на попередній зустрічі з високопосадовцями.

У 80-х роках ХХ сторіччя, відповідно до підготовленої «Діпромiстом» методики, були розроблені схеми районного планування всіх областей України. Наш інститут очолив розробку «Зведеної схеми районного планування республіки», яка складалась з комплексу графічних матеріалів масштабу 1:750 000, стислого тексту і стандартних таблиць. Унікальною особливістю цієї роботи, яка у 1994 році одержала Державну премію України з архітектури, було те, що в ній з врахуванням генпланів всіх міст України була наведена характеристика різних за функціональним призначенням резервних територій з переліком необхідних для їх освоєння заходів.

Після Чорнобильської катастрофи Діпромiсто в дорученій йому роботі довів неможливість будівництва нових АЕС на територіях, зарезервованих для цього московською владою. Ще до цього ми заперечували проти проекту розширення ЧАЕС.

На основі угоди між урядом США і Чернігівською міською радою був розроблений перший в Радянському Союзі проект зонінгових правил [2].

У 90-ті роки ХХ сторіччя Діпромiсто вирішував проблеми розселення та облаштування територій для раніш депортованих народів (німців, кримських татар). Разом з польськими колегами розроблена схема планування території транскордонного регіону Україна – Польща.

Була підготовлена методика та розпочаті роботи з грошової оцінки територій населених пунктів.

За урядовим дорученням були визначені і охарактеризовані площадки, придатні для організації курортів, зон відпочинку і туризму.

Діпромісто започаткував роботи з планування території зелених зон міст, щорічно готував необхідні матеріали з цього питання для затвердження урядом.

Методичне забезпечення Діпромістом усіх цих робіт сприяло встановленню та розвитку в країні наукових основ містобудування. Особливе значення для цього мала робота «Аналіз та вартісна оцінка містобудівних умов розміщення промисловості». В ній було доведено, що в сучасних умовах вирішальне значення для вибору варіантів розміщення промислових новобудов мають наявність та умови освоєння резервних територій, екологічної структури, розвиненість інфраструктури.

Всесоюзний авторитет Діпроміста сприяв тому, що нам була доручена розробка схем районного планування Таджикистану, низки областей Казахстану, схеми розселення трудящих Мангишлакського нафтоносного району.

Діпромісто залучали для складання Генеральної схеми розселення на території СРСР, схеми планування території Білорусії. Спираючись на досвід нашого інституту я читав лекції на Вищих інженерних курсах Держбуду СРСР, консультував колег в Харкові, Львові, Єревані, Мінську, Таллінні, виступав на багатьох з'їздах та конференціях в Берліні, Братиславі, Лейпцигу, Ленінграді, Мадриді, Москві, Ризі, Тбілісі тощо.

Наш інститут здобув заслужене визнання у керівництві міністерства, органів місцевого самоврядування, провідних науково-дослідних установ.

На замовлення Держплану країни ми підготували характеристику умов розвитку малих і середніх міст України, Ради по вивченню продуктивних сил НАН України – містобудівні розділи для схем розвитку та розміщення продуктивних сил України і її регіонів та програми науково-технічного прогресу; Гідропроекту та Земпроекту – для схем використання водних і земельних ресурсів.

Голови багатьох міськрад не могли працювати без постійних контактів з авторами Генпланів (наприклад, м. Тернопіль – арх. Л.Панчук).

У місті Горлівці одна з вулиць була названа іменем Гипрограда.

На всіх цих роботах зростала майстерність молодих спеціалістів, чому завжди приділяли велику увагу керівники інституту і старші товариші. Це мої дорогі друзі-однолітки Р.Борисов, Ю.Дубінський, О.Рапопорт, В.Ступаченко, Г.Урусов, Г.Фільваров, і наступні за ними А.Економов, Є.Лішанський, І.Синицький, Б.Скоробагатов, незабутні Б.Сліпцов, Є.Шаповалов, а далі ще багато – багато талановитих колег.

Тому в Діпромісті склався кращий в Союзі за своїми професійними навичками та морально-психологічним кліматом колектив.

Низка його провідних представників склала основу колективу інституту Ленгипрогор, працювала в московському Гипрогорі, в Держбуді РСФСР.

З Діпромiсто на високі урядові посади перейшли Ю.Назаренко, Є.Ульянюк.

Після здобуття незалежності України зросла значущість містобудівної документації як першооснови всього комплексу робіт з прогнозуванням соціально-економічного розвитку країни, її регіонів та населених пунктів.

Переконливою відповіддю на цей виклик стала розробка Діпромiстом на виконання указу президента України і постанови Уряду генеральної схеми планування території України. Вона єдина з усіх містобудівних проєктів була затверджена Верховною Радою України як Закон України, а її автори одержали велику державну премію з архітектури.

Підтвердженням державної значущості цієї схеми, як і всієї містобудівної документації, є те, що в прийнятому в 2015 році Законі «Про засади державної регіональної політики» встановлено, що її реалізація має ґрунтуватись, зокрема на вирішенні генеральних та регіональних схем планування території на генеральних планах населених пунктів.

У Діпромiсті завжди могли не тільки вправно працювати але і веселитись, відпочивати, що сприяло згуртованості колективу, піднесенню позитивного іміджу інституту. В ньому працював свій ляльковий театр, драматичний гурток, яким керував відомий актор Театру російської драми М. Рушковський. Тексти для нього ми складали самі. На святкових вечорах під акомпанемент А.Ізраїлевича співали наші «зірки» Г.Панович, А.Таран, інженер О. Ізраїлев оперним голосом виконував популярні арії в тому числі таке:

Слава, слава, слава и хвала

Гипрограду за его дела!

Пусть будет славен наш великий институт

Может быть тогда нам даже премию дадут!

Стенгазета з шаржами та жартами простягалась вздовж сходів з 1-го до 4-го поверху.

Найважливіше завдання стоїть сьогодні перед Діпромiстом, якому доручили очолити роботу з підготовки нової редакції ДБН «Містобудування. Планування і забудова сільських і міських поселень». Важливість цієї роботи обґрунтовується підвищенням ролі простору та значущості містобудівної документації як важливого засобу регулювання використання території, яка має створювати передумови для забезпечення екологічної рівноваги, громадської стабільності, національної безпеки дер-

жави. Однак цільова спрямованість і зміст цих робіт мають враховувати глобальні тенденції цивілізаційного розвитку, сучасний стан та ключові завдання розвитку країни.

Діючі ДБН 360-92** – це калька радянського СНіПу, не відображає реалії сьогодення і давно не може застосовуватись при проектуванні населених пунктів.

Структура і зміст ДБН мають забезпечити достатню сталість цього документа до можливих змін умов містобудування, для системного вирішення сучасних та перспективних завдань планування територій населених пунктів та їх добровільних об'єднань – громад.

Тому при розробці нових ДБН має враховуватись:

1. На відміну від минулого, «споживачем» містобудівної документації є вже не тільки влада, а й бізнес та громадяни, і генеральний план має взаємоув'язувати їх інтереси, створювати основу для налагодження їх солідарної участі в розбудові своєї громади, застерігати від прийняття рішень, які забезпечують лише швидкий ефект, але можуть зашкодити інтересам майбутніх поколінь.

2. Визначення структури та показників використання території мають спиратися на проголошену Президентом України мету – в 2020 р наші громадяни житимуть за європейськими стандартами.

3. Диференціація у часі цих показників, різна глибина прогнозного горизонту для окремих видів планування території на місцевому рівні.

4. Правові норми закладені в нещодавно прийняті Закони України «Про засади державної регіональної політики», «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», «Про основні принципи (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», «Про співробітництво територіальних громад», «Про добровільне об'єднання територіальних громад».

5. Процеси децентралізації зі створенням укрупнених громад, які матимуть розширені повноваження та фінансові ресурси для їх реалізації, зокрема для управління використанням земельних ресурсів за межами поселень.

6. Прогресивні зміни в структурі економічної діяльності та використання території в постіндустріальному світі (поступовий відхід від переважно ресурсної економіки, пріоритетний розвиток сервісної економіки, високотехнологічних малоресурсоємних, екофільних видів діяльності, а також освіти, культури, туризму). Це вимагає відмови від традиційного жорсткого функціонального поділу території, орієнтації на формування багатофункціональних, збалансованих за кількістю жителів та місць

прикладання праці, переважно пішохідних первинних територіально-планувальних структур.

7. Невідповідність формального поділу поселень на міські та сільські фактичному способу життя, характеру зайнятості населення, типу використання територій в них, особливо в приміських зонах великих міст, де склався (або складається) єдиний урбанізований простір. Як показує зарубіжний досвід, межі цієї зони мають тенденцію до розширення, а в сільських поселеннях – до диверсифікації видів діяльності. Тому доцільним є класифікувати поселення (з урахуванням вирішень Генеральної та відповідної регіональної схем планування територій) за місцем в системі розселення, наявністю конкурентних переваг та обмежень розвитку динаміки економіки, демографічних процесів, характеру існуючого та прогнозованого використання територій. Можливий варіант такої класифікації наводиться нижче у табл. 1.

Таблиця 1

Комплексна класифікація поселень

Групи поселень	Населення, тис. осіб
Найкрупніші багатофункціональні, центри макрорегіонів (між-обласних систем розселення)	Понад 800
Крупні та великі багатофункціональні, переважно центри регіонів (обласних систем розселення)	250–800
Значні промислові, промислово-транспортні центри переважно мікрорегіонів (міжрайонних систем розселення)	50–250
Переважно курортні, туристичні центри	20–100
Місцеві центри економічної активності: промислові, промислово-аграрні, промислово-транспортні, переважно центри районних систем розселення	20–50
Переважно аграрні з розвитком обслуговуючих кооперативів, зеленого туризму;	10–20
при чисельності населення понад 5 тисяч осіб,	5-10
здебільшого центри громад (первинних систем розселення)	0,2-5
	до 0,2

8. Метою планування територій є забезпечення ефективного її використання для створення повноцінного життєвого середовища, що сприятиме самореалізації особистості, соціальній згуртованості людей, їх толерантному відношенню один до одного. Детальні розрахунки об'єктів майбутнього будівництва по окремих галузях господарства та їх розміщення – це завдання інших видів проектів – галузевих.

Враховуючи також значну мінливість у часі видів та форм надання послуг населенню, прогнозовані значні зміни у його віковій структурі, немає практичного сенсу (особливо в ринкових умовах) приводити в ДБН нормативи розрахунку потреби у відповідних закладах та рекомендувати здійснювати в генпланах такі детальні і трудомісткі розрахунки

на багаторічну перспективу. Достатнім має бути визначення принципів розвитку та розміщення відповідних видів і радіусів громадського обслуговування – повсякденного, періодичного та епізодичного попиту, їх агрегованих потреб в територіях і розміщення в плані поселення. Рішення відповідної ради щодо режиму використання території, зарезервованої для визначених Генеральним планом майбутніх потреб, має гарантувати захист цих територій від нецільової забудови.

9. Критерії розвитку транспортної інфраструктури (забезпечення гранично допустимих витрат часу на трудові переміщення), інженерного забезпечення для скорочення нераціональних витрат відповідних ресурсів.

10. Для визначення потенціалу поселення, що відповідає перспективним напрямом та масштабам розвитку економіки і функціонального використання території необхідно виділяти території:

– монофункціональні, режим використання яких однозначно встановлений відповідними законодавчими та іншими нормативно-правовими актами (землі природно-заповідного фонду, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення, цінні сільськогосподарські землі);

– лімітованого використання, які розташовані в межах територій охоронних зон об'єктів, що відповідно до вимог вказаних актів вимагає обмеженого режиму використання (зони санітарної охорони, санітарно-захисні зони, зони особливого режиму використання земель, зони регулювання забудови);

– альтернативного використання, де чинне законодавство не обмежує тип використання території.

З врахуванням цього треба на основі аналізу функціонально-планувальних якостей різних територій (доступності відносно житлових районів, місць прикладення праці, громадських центрів, місць масового відпочинку), їх інженерно-будівельної оцінки, природно-техногенної безпеки та екологічного стану території, рівня інфраструктурного облаштування, наявності вільних від забудови або територій неефективно функціонуючих промислових, комунально-складських та інших підприємств і умов їх освоєння виділяти:

– найбільш інвестиційно привабливі території, які мають першочергово зацікавити інвесторів;

– проблемні території, подолання проблемності освоєння яких має бути одним з пріоритетних завдань влади.

Немає сумніву що Діпромiсто успішно (як і завжди) впорається з цим завданням.

Хай тобі щастить на довгі роки наш Діпромiсто!

Список літератури

1. *Богорад Д.И.* Конструктивная география района. Основы районной планировки. – М.: Мысль, 1965 – 408 с.
2. Методичний посібник з розробки та впровадження правил використання та забудови території міст / В.Гусаков, Ю.Білоконь, В.Нудельман, О.Вашкулат. – К., 1998 г. – 75 с.
3. *Мудрак Л.* Несправедливість простору. Біографія Володимира Нудельмана в розмові з Ларисою Мудрак. – К.: Фамільна друкарня Huss, 2015 р. – 160 с.
4. *Белоконь Ю. Н.* Региональное планирование (теория и практика): Монография. – К.: Логос, 2003. – 246 с.
5. *Станиславский А. И.* Планировка и застройка городов Украины. – К.: Будівельник, 1971. – 267 с.